

KERESZTES BENCE

A Rajk-butik bezárása és az erdélyi magyarság helyzete nyugati szemmel

Ellenzéki ügyek az angolszász sajtóban és a brit diplomáciai iratokban

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2026.2.5>

A magyar demokratikus ellenzék helyzete 1981 és 1983 között

A magyar demokratikus ellenzék 1980-as évek eleji tevékenységének egyik emblematikus helyszíne az ifj. Rajk László édesanyjának, Rajk Júliának a tanácsi bérlakásán működő úgynévezett Rajk-butik volt, amely a szamizdat kiadványok terjesztése mellett az ellenzéki nyilvánosság informális találkozóhelyeként is szolgált. A butik 1983 januári felszámolása, a hazai ellenzék elleni fellépés látványos akciója a nyugati közvéleményben is visszhangot keltett.

Jelen tanulmányomban arra kívánok rámutatni, hogy a Rajk-butik bezárását a nyugati sajtó nem pusztán a magyar demokratikus ellenzék elleni rendészeti intézkedésként értelmezte, hanem összefüggésbe hozta azt a magyar–román államközi kapcsolatok romlásával és a határon túli magyar kisebbség helyzetével. A Blinken OSA Archívumban elérhető nyugati sajtóban megjelent cikkek mellett felhasználok a budapesti brit nagykövetségnek a londoni The National Archivesban őrzött anyagait. A Kül- és Nemzetközösségi Minisztérium Kelet-Európa Osztályának (Foreign and Commonwealth Office Eastern-European Department – FCO) küldött jelentésekben az ellenzéki tevékenység inkább a belpolitikai stabilitás és a kelet–nyugati kapcsolatok kontextusában jelent meg.

A források együttes vizsgálata nyomán feltárhatjuk a magyar ellenzékéről alkotott nyugati kép formálódását, továbbá azt, hogy ebben milyen szerepet játszottak az újságírói hálózatok,

illetve a diplomáciai információs csatornák. A Magyarországról érkező információk jelentős része közvetített formában jutott el a nemzetközi közvéleményhez. A követség munkatársai gyakran a külföldi tudósítóktól értesültek az ellenzékkel kapcsolatos hírekről, akikkel – mindenekelőtt a United Interpress (UPI), az Associated Press (AP), a Boston Globe, a Reuters, valamint a *Christian Science Monitor* és a *New York Times* újságíróival – Haraszti Miklós tartotta a kapcsolatot. Ám mind ő, mind az ellenzék más tagjai, így a szamizdatban megjelenő *Beszélő* szerkesztője a nyugati követségek munkatársaival is rendszeresen találkoztak. A brit John Birchcel – aki 1989-ben nagyköveti rangban tért vissza – Haraszti baráti viszonyt alakított ki. Noha a magyar demokratikus ellenzék jócskán elmaradt a lengyel, sőt a csehszlovák ellenzék méretétől, befolyásától, az 1970-es évek végén csehszlovák Charta '77 melletti szolidaritási akciói révén szintén hírnevet szerzett a nyugati sajtóban.

Az ellenzék ekkor hozta létre a szamizdatnyilvánosságot. Az első szamizdatok közé tartozott a *Profil* és a Korniss Mihály nevéhez köthető *Napló*, amely 1978-ban indult. A magyar ellenzék legismertebb orgánuma az 1981-ben indult *Beszélő* lett, amelyet a Demszky Gábor nevéhez fűződő *Hírmondó*val, egyéb illegális kiadványokkal, szamizdat könyvkiadók köteteivel, valamint nyugati emigráns folyóiratokkal együtt terjesztettek.

Ezeket 1983 januárjáig zömmel Rajk édesanyjának Galamb utcai tanácsi bérlakásában árusították, amelynek előbb korlátozása, majd felszámolása egybeesett az ellenzék elleni hatósági fellépések erősödésével. Utóbbi a külpolitikai helyzettel, a nagyhatalmak viszonyának romlásával is összefüggött.¹ 1982-ben Leonyid Brezsnyev halálával ugyanis úgy tűnt, Moszkva is rendpárti irányba mozdul el. Csizmadia Ervin szerint e változások befolyásolták a Politikai Bizottság ellenzéki tevékenységről szóló 1982. március 30-i határozatát.²

¹ KRAHULCSÁN Zsolt: Ellenséges, ellenzéki csoportosulás, *Beszélő*, 2001/12. 75.

² A határozat, amelynek alapját Kornidesz Mihály és Knopp András jelentése adta, előírta, hogy a szocialista törvényesség normáit sértő ellenzéki-ellenséges tevékenységet minden szükséges és indokolt eszközzel korlátozzák és szorítsák

1982. június 9-től civil ruhás rendőrök több alkalommal követték Kőszeg Ferencet – aki részt vett a Szegényeket Támogató Alappal (SZETA) közösen készülő antológia (*Feketében*) előkészítésében –, valamint Nagy Jenőt, a szamizdat AB Kiadó munkatársát, továbbá Kis Jánost, a *Beszélő* szerkesztőjét és a lap 3. számában megjelent *Gondolatok a közeli jövőről* című írás szerzőjét. Utóbbit fizikailag is bántalmazták (elgáncsoltak az utcán), illetve antiszemita megjegyzésekkel illették. Noha a magyarországi szamizdatok esetében ekkor a kétezer példány is magasnak számított, a Szabad Európa Rádió műsorainak (*Holnap hullámhosszán, Kommentár nélkül*) köszönhetően e kör többszöröséhez jutottak el az ellenzékiek gondolatai. A rendőrség ezért 1983 januárjában egy razzia során lefoglalta az ott lévő árut, Rajkot pedig kiutasították a lakásból.

E retorziókról a nyugati lapok már ekkor rendszeresen beszámoltak, ám – miként az alábbiakban kifejtem – egyes újságírók összefüggéseket kerestek az erdélyi magyarság rosszabbodó helyzete, illetve az emiatt romló magyar–román viszony és az ellenzék elleni keményebb fellépés között.

A hivatalos magyar–román viszony jó ideje hűvös volt. Kádár János és Nicolae Ceaușescu 1977-es aradi találkozója eredménytelenül zárult, amely után Illyés Gyula *Magyar Nemzetben* publikált kétrészes cikke (*Válasz Herdernek és Adynak*) megtörte az addigi csendet a kisebbségi kérdésben. A következő nyilvános összecsapásra Ion Lăncrănjan Erdély ősrómán jellege mellett érvelő könyve (*Cuvint despre Transilvania/Egy szó Erdélyről*) nyomán került sor, bár a sajtóirányítás igyekezett kontroll alatt tartani a vitát. A feszültséget növelte az *Ellenpontok* című kolozsvári magyar szamizdat kiadvány szerkesztőinek letartóztatása, amely ellen a magyar demokratikus ellenzék petícióval tiltakozott, és a Magyar Pen Club közbenjárását kérték Szócs Géza és a többi letartóztatott erdélyi ellenzéki érdekében.³ Duray Miklós,

viszsa. CSIZMADIA Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 218–219.

³ Lásd erről: FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 218–221.; CSIZMADIA Ervin: I. m. 229.

a Csehországi Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága elnökének letartóztatása jelezte, hogy a csehszlovák hatóságok sem tolerálták az ellenzéki aktivitást.

Noha a határon túli magyar kisebbség ügye a népi ellenzék egyik legfontosabb témája volt, a demokratikus ellenzék is számos cikkben és nemzetközi felhívásban foglalkozott az erdélyi és a felvidéki magyarság problémáival. A népeikkel szemben elsősorban emberi jogi, s nem nemzeti alapon bírálták a jogsértéseket.

Miként a tanulmányban rámutatok, a Csizmadia Ervin által is felvázolt összefüggéseket a korban az újságírók sem zárták ki, hasonlóan a brit diplomatákhoz, akik amellett, hogy munkájukban nagy fokú önállósággal rendelkeztek, mint látni fogjuk, más jellegű információszerző tevékenységet végeztek, mint az újságírók.⁴ A brit források bevonását indokolta az is, hogy London ekkoriban nyitottnak mutatkozott a kádári Magyarország iránt. Az 1980-as évek elején – a nemzetközi feszültségek erősödése ellenére – az Egyesült Királyság kelet-európai országokkal fenntartott kapcsolatainak pragmatikus fejlesztésére törekedett. Magyarország e téren – részben gazdasági reformjai, részben stabil belpolitikai helyzete miatt – fontos partnernek számított a kommunista államokkal szemben korábban erős fenntartásokat hangoztató, és magyar részről is erősen bírált Margaret Thatcher számára is.⁵ A brit–magyar kapcsolatokat fejlődését jelezte Puja Frigyes külügyminiszter, majd Marjai József miniszterelnök-helyettes londoni látogatása, valamint Geoffrey Howe külügyminiszter budapesti útja, amely megalapozta az 1984-es Kádár–Thatcher-találkozót.

Az 1980-as évek eleji jelentésekben a fentiek ismeretében a diplomaták elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy a szerveződő magyar ellenzék mekkora társadalmi bázissal rendelkezik, mik a mozgalom céljai, és mindez a – diplomaták érdeklődésének középpontjában álló – lengyel helyzet árnyékában mennyiben

⁴ TÖRÖK Gábor: *Fejezetek a brit–magyar kapcsolatok történetéből (1979–1984)*. Doktori (PhD-) értekezés, 2015. Budapest. 33. Forrás: <https://real-phd.mtak.hu/336/> (Letöltve: 2026. 04. 15.)

⁵ Uo. 51.

befolyásolja az állampárt működését, mindenekelőtt várható-e rendpárti fordulat, illetve az MSZMP melyik szárnya erősödhet fel.

Írásomban kitérek az FCO budapesti diplomatáinak az ellenzékről készített elemzéseire azzal a kérdésfelvetéssel, hogy – ismerve az FCO és Thatcher közötti feszültségeket és a minisztérium önállóságát – mennyiben befolyásolta a brit külpolitikai doktrína és a szervezetnek a miniszterelnökkel való konfliktusa a magyar ellenzékkel, illetve a magyar kormánnyal szembeni magatartásukat. Tanulmányomban egyúttal megkísérlem rekonstruálni és értelmezni, hogy a magyar ellenzék – az ekkor már illegalitásba szorított Szolidaritáshoz képest – mekkora teret kapott az angolszász nyilvánosságban, és mennyiben került ellentmondásba a Kádár-rendszer relatíve pozitív megítélésével. Ehhez kitekintésként felhasználok Kacper Szulecki *Dissidents in Communist Central Europe* című művét, amelyben a szerző részletesen szól a lengyel és csehszlovák ellenzék népszerűségéről a nyugati sajtóban.

Elemzésem során felváltva használom a disszidens és az ellenzéki megnevezéseket, amely fogalmak között a nyugati újságírók sem tettek különbséget. Az általam áttekintett cikkekben egyaránt találkozhatunk mindkét fogalommal, ám a magyar szó egyéb jelentései kapcsán (lásd emigráns) nem árt aláhúzni, hogy a disszidens szó az angol sajtóban, illetve a politika- és történettudományi irodalomban a politikai elítéltekre, hazájukban bebörtönzött ellenzéki írókra, gondolkodókra, aktivistákra vonatkozik. Magam a disszidens szó előnyben részesítésével egyúttal arra is törekszem, hogy elkülönítsem az ellenzék pusztán párttá szerveződés előtti korszakát a rendszerváltáskori pártosodás 1988-tól induló folyamatától.

Tanulmányomban arra is kísérletet teszek, hogy feltárjam: a magyar demokratikus ellenzék miként jelent meg e diskurzusokban – aktív politikai szereplőként vagy inkább a hatalmi fellépések elszenvedőjeként. Kacper Szulecki arra jutott, hogy az 1980-as évek elején, a Szolidaritás megjelenésének köszönhetően a nyugati sajtóban a lengyel ellenzék tevékenysége lett a „mérce”

a kelet-európai ellenzéki csoportokról szóló riportokban.⁶ Ami ugyanis a nyugati média figyelmét felkeltette, az az ellenzék által az utcára vitt tömeg és a társadalmi hatás volt, illetve a Charta '77 esetében a kommunista hatóságok által üldözött írók, értelmiségiek helyzete. Tekintve, hogy a magyar ellenzék esetében ezek egyike sem ért el jelentős szintet – az 1980-as évek végéig nem voltak tömeges tüntetések, illetve sztrájkok, s a hatalom kerülte a kínos büntetőügyeket –, azt is be kívánom mutatni, hogy ilyen „kedvezőnek” tűnő körülmények között az ellenzék – például az erdélyi magyarságról írt szamizdat cikkek révén – szert tehetett-e a nyugati nyilvánosságban hasonló elismertségre (ha tetszik, egy „lengyel vagy csehszlovák pillanatra”), illetve változtatott-e az erdélyi ügyek felkarolása megítélésükön.

Az angolszász sajtó a Rajk-butik bezárásáról

A butik bezárásának híre hamar bejárta a világsajtót. Az ellenzéknek a *Beszélő* indulása óta volt kapcsolata a Szabad Európa Rádióval dolgozó Kasza László műsorvezetővel, ám hamarosan más nyugati orgánumok is felfigyeltek a szamizdat lapra, és a beszámolókon túl interjúkat is készítettek. A razziák és bírósági tárgyalások árnyékában indult – Kis János már említett cikke nyomán – közös gondolkodás a mozgalom jövőjéről.⁷ Vajda Mihály filozófus például ellenezte, hogy az ellenzék aktív politikai szerepet vállaljon,⁸ vele ellentétben Orosz István, akinek a dunabogdányi házában sokáig szamizdat nyomda működött, az aktivizálódást sürgette, vállalva azt is, hogy ez önmeghatározást és programhirdetést is megkövetel, és szükségesnek tartotta azt is, hogy kapcsolatot építsenek a munkássággal.⁹ Az ellenzék végül csak 1987-ben adott ki cselekvési programot, de a

⁶ A szerző interjúi Ruth Elen Gruberrel, a United Interpress tudósítójával (2026. március) és Nick Thorpe-pal, a BBC külsős tudósítójával (2022. április).

⁷ Kis János: Gondolatok a közeljövőről. *Beszélő*, 1982/3. 7.

⁸ VAJDA Mihály: Ellenzék vagy kritikai nyilvánosság? *Beszélő*, 1983/8. 64.

⁹ OROSZ István [KIVÜL-ÁLLÓ]: A hivatal védte ellenzékiiség. *Beszélő*, 1982/4. 48.

Társadalmi Szerződés előtt is fogalmazott meg reformjavaslatokat.

Talán ezért is nevezte Dan Fischer, az *International Herald Tribune* munkatársa szokatlan csoportnak a demokratikus ellenzéket, amelynek nincsenek konkrét ügyei az emberi jogok követelésén kívül. Ugyanakkor felfedezett egy olyan magyarországi csoportot, amelynek ügye egyesíthetné a szerinte politikailag csalódott Magyarországot, amellyel a szerző feltehetően az 1956-os forradalom utáni megtorlásokat követő társadalmi apolitikusságra és apátiára utalt. Ez volt a Dialógus Békecsoport,¹⁰ amelynek nyilvános vonulásai a nyugati újságírók figyelmét is felkeltették. Feltehetően ezért jellemezte a szerző a Dialógust társadalmi beágyazottsággal és mobilizációs képességgel rendelkező erőként. A fenti cikkben is a „lengyel mérce” alkalmazására figyelhetünk fel tehát.

Szulecki szerint míg korábban a hazájukból egy-egy irodalmi, tudományos munkájuk miatt elüldözött értelmiségiekre használták a „prominens disszidens” kifejezést, a Szolidaritás megjelenésével a „dissident” jelzöt kiterjesztették a független szakszervezethez hasonlóan tömegtámogatással bíró csoportokra, illetve olyan személyekre, akik mozgalmi – s nem irodalmi vagy más művészi – tevékenységük miatt váltak híressé, mint Lech Wałęsa.¹¹

Paul Lendvai, Ausztriában élő magyar származású újságíró – a forradalom évfordulóján az *International Herald Tribune*-ben megjelent cikkében – egyenesen kétségbe vonta e disszidens csoport ellenzéki mivoltát, és pártgyerekek lázadásának minősítette a tevékenységüket. Cikke elsősorban a Kádár-rendszer 1956 utáni évtizedekben elért eredményeit, jóléti intézkedéseit ecsetelte, s a volt miniszterelnökre, Hegedűs Andrásra hivatkozva óvott attól,

¹⁰ A Dialógus Békecsoportról lásd: TÓTH Eszter Zsófia: „Én fiókos szekrény voltam, és a teásbögrével táncoltam egész este”. A szombathelyi Dialógus békemozgalom az ügynökjelentésekben és az emlékezetben. *Betekintő*, 2009/1. Forrás: https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2009_1_toth.pdf (Letöltve: 2026. 04. 15.)

¹¹ Kacper SZULECKI: *Dissidents in Communist Central Europe*, Palgrave Macmillan, London–New York, 2019. Különösen a mű 9. fejezete: Generalisation of the dissident figure, [e-book] DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-22613-8>.

hogy a nyugati közvélemény túlértékeli a disszidenseket, akik magas beosztású funkcionáriusok gyerekeiként balról kritizálják a kádári vezetést. Lendvai a cikkben lényegében egy kalap alá vette a *Beszélő* szerkesztésében szerepet nem vállaló Hegedűst és a demokratikus ellenzéket, s nem tett markáns választóvonalat köztük és a pártot kritizáló reformerek közé, ezzel is jelezve, hogy tevékenységüket alapvetően egy reformer kritikának tartja és nem ellenzékiiségnek.¹²

Mások, ha nem is kérdőjelezték meg az ellenzék szándékait, nem látták ígéretesnek kezdeményezéseiket. 1982-ben több olyan cikk is napvilágot látott, amiben a szerzők arra a következtetésekre jutottak, hogy a „puha diktatúra” körülményei nem kedveznek egy lengyelországihoz hasonló tömegmozgalomnak. A *New York Times* szerzője például úgy fogalmazott, hogy egy olyan országban, ahol relatíve jók az életviszonyok, és még a szabad véleménynyilvánítást is tolerálják, a disszidens mozgalmak nehezen tudnak támogatókat szerezni. A meg nem nevezett nyugati szakértők szerint a demokratikus ellenzéknek kétszáznál kevesebb aktív tagja volt.¹³

Voltak azonban olyan szerkesztőségek is, amelyek sokkal pozitívabban értékelték a demokratikus ellenzéket. Közük tartozott a kelet-európai mozgalmak céljaival azonosuló *Observer*, amely úgy fogalmazott: a „magyar disszidensek saját meglepetésükre saját vállukon érzik a Kelet-Európáról szóló politikai diskurzusok megvitatásának felelősségét”. Ezzel arra is utalt, hogy a magyar disszidensekkel szemben más kelet-európai ellenzéki csoportok tagjai közül sokan börtönbüntetésüket töltötték.¹⁴

A butik 1983-as felszámolása azonban megváltoztatta a magyar ellenzékéről addig kialakult vélekedéseket. Az angolszász újságírók kezdetben nem értették, hogy a „liberálisnak” elkönyvelt Kádár-rendszer miért lépett fel az addig zavartalanul működő

¹² Paul LENDVAI: The Eastern bloc success. *International Herald Tribune*, 1981. október 23. Blinken OSA Archivum, RFE/RL Research Institute gyűjtemény (a továbbiakban: HU-OSA) 300-40-1.

¹³ R. W. APPLE JR.: Hungarian dissent takes a soft line. *New York Times*, 1982. augusztus 20.

¹⁴ Mark FRANKLAND: East – Hungary Puts Gag on Dissent, *The Observer*, 1982. augusztus 22. Kézirat (másolat), HU-OSA 300-40-2.

szamizdat butik ellen, és találgatták, milyen irányban mozdul el az ellenzékkel szembeni politikája. Arra is keresték a választ, hogy mindezt a magyar ellenzék tevékenysége idézte elő, vagy egy nagyobb hidegháborús sakkjátszma részeként került rá sor.

A legtöbb újságíró a Szovjetunióban bekövetkezett vezetőváltással, Jurij Andropov hatalomra kerülésével hozta összefüggésbe a butik bezárását, amellyel a magyar kormány Moszkva iránti hűségét demonstrálhatta. Utóbbi vélekedés jelent meg a Reuters jelentésében is. Eszerint „egyesek azon spekulálnak, hogy a magyarországi kommunista vezetők a butik bezárásával akarják meggyőzni Jurij Andropovot arról, hogy képesek rendet tartani a saját házuk tájékán”.¹⁵

Az Associated Press (AP) újságírója is említi a fenti magyarázatot, azonban a Szolidaritás esetleges magyarországi hatását is a lehetséges okok közé sorolta, amire a szomszédos országok vezetői hívhatták fel a magyar vezetés figyelmét. Utóbbi elmélet szerint Magyarország kelet-európai szomszédai érzékenyen reagáltak a lengyel helyzetre, amelynek kapcsán a magyar vezetők attól tartottak, hogy a lengyel ellenzékiesség és az azzal járó feszült viszony állandósulhat, és az elégedetlenség esetleg testet ölthet Magyarországon is, s az ottani nyílt ellenzékiesség állandósulhat. Emiatt sürgették a hatóságokat, hogy mérsékeljék a liberalizációt.¹⁶

Mindazonáltal a United International (UPI) – egy, a Központi Bizottsághoz közel álló, név nélkül nyilatkozó forrásra hivatkozva – azt közölte, hogy a cél az ellenzék megrendszabályozása volt.¹⁷ A hírügynökségi forrás kisebbíteni igyekezett az ellenzék jelentőségét, sőt át is értelmezte annak fogalmát, olyan tényezőként definiálva azt, amely a rendszer jobbitásához járul hozzá. Azt emelte ki, hogy „a valóságban az ellenzék ideológiai befolyása a több százezer legális kiadványban jelenik meg, amelyekben

¹⁵ Reuters: Reuter feature on dissent in Hungary (1983. március 18.). HU-OSA 300-40-2.

¹⁶ Associated Press: Hungary cracks down on opposition (1983. január 21.). HU-OSA 300-40-2.

¹⁷ Ruth Ellen GRUBERL: Hungary cracks down on opposition complex part of policy, UPI (1983. április 29.). OSA 300-40-2.

szinte minden nézet olvasható”. Értve ezen azt, hogy a kultúrpolitika „3 T”-ként emlegetett rendszerén belül számos kritikus írás is megjelenhetett az első nyilvánosságban,¹⁸ így az 1983-ban politikai okokból felfüggesztett *Mozgó Világban* vagy a *Tiszatájban*, ahol a népi írók is gyakran publikáltak. Az alany elmondása szerint ellenzék és állampárt között elsősorban ideológiai kérdésekben volt vita, ilyennek nevezte az ebben az időben elfogadott új választójogi törvényt.

Hasonlóképpen jelent meg a *Christian Science Monitorban* is az ellenzék, amelyben a szerző ideológiai tisztogatáson túlinak nevezte a butik bezárását. Szerinte a bezárás annak érdekében történt, hogy az ellenzéki véleményeket határok közé szorítsák, hogy így a kormányzat a reformok előkészítésére koncentrálhasson.¹⁹

A Politikai Bizottság 1982. márciusi ülésén Kádár János felháborodottan beszélt a Rajk-butikról, ahol, mint fogalmazott, adminisztratív eszközökkel lehet kellemetlenségeket okozni nekik.²⁰ A nyugati lapokban és hírügynökségi jelentésekben azonban egy másik ok is megjelent, ami a bezárást kiválthatta: a szamizdatokban az erdélyi és a felvidéki magyarság helyzetéről megjelent cikkek, valamint a magyar értelmiség ezzel kapcsolatos fellépése.

A Rajk-butik bezárása körüli értelmezések

A demokratikus ellenzék 1982-ben már rendszeresen hírt adott a határon túli magyarok helyzetéről, köztük az erdélyi szamizdat, az *Ellenpontok* működéséről. Az *Ellenpontok* szerkesztősége

¹⁸ TAKÁCS Róbert: A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban. *Média-kutató*, 2009. ősz. 93–116. A *Mozgó Világ* betiltásáról lásd: NÓVÉ Béla: „Ideje véget vetni a gyáva elhallgatások túlrejtésének” – a betiltott *Mozgó Világ*, 1975–1983. *Mérce.hu*. Forrás: <https://merce.hu/2022/03/26/ideje-veget-vetni-a-gyava-elhallgatások-tulerejének-a-betiltott-mozgo-vilag-1975-1983/> (Letöltve: 2026. 04. 15.)

¹⁹ ERIC BOURNE: Hungary's reforms, *Christian Science Monitor*, 1983. március 10. HU-OSA 300-40-2.

²⁰ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1982. március 2-i üléséről. HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/848. ó. e.

1982-ben a helsinki záróokmány (1975) végrehajtásának ellenőrzésére és továbbfejlesztésére irányuló emberi jogi konferenciára küldött egy Memorandumot, amelyben a román államnak az erdélyi magyarság ellen elkövetett kisebbségi jogsértéseit foglalták össze. A *Beszélő* nemcsak e Memorandumról,²¹ hanem az *Ellenpontok* szerkesztői elleni zaklatásokról és letartóztatásukról is hírt adott.²² Ez a nyugati sajtó érdeklődését is felkeltette, Tamás Gáspár Miklósnak – eredetileg franciául megjelent – leveléhez hasonlóan, amelyben a csehszlovák pártfőtitkárt, Gustáv Husákot arra kérte, hogy ejtsék a Duray Miklóssal szembeni vádakat.²³ Ráadásul a Lăncrănjan-könyv körüli összeecsapás épp ebben az időszakban tovább rontotta a feszült magyar–román viszonyt.²⁴

A BBC Word Service elemzője, Judy Dempsey szerint az ellenzék azzal, hogy felvállalta ezt a témát, a hatalom szemében átlépett egy határt. Úgy érvelt, hogy a pártvezetés ragaszkodott volna hozzá, hogy e kérdést a külügy tartsa kézben, ám egyúttal nehéz helyzetbe is került. Hiába utazott magyar delegáció Bukarestbe, Ceaușescu csupán tíz percet szánt a kisebbségi kérdésre.²⁵

Dempsey szerint az erdélyi magyar kisebbség helyzetének javítására irányuló értelmiségi nyomás kapcsán a magyar vezetés nehéz dilemmával szembesült. Ha ugyanis a látszatát sem adják annak, hogy fellépnek az érdekükben, az további értelmiségi petíciókhoz vezethet, amelyből akár egy szélesebb társadalmi

²¹ Az *Ellenpontok* Memoranduma és Programjavaslata; Memorandum a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz. *Beszélő*, 1982/5–6. 47–52. Lásd: Tóth Károly Antal: *Egy szamizdat az életünkben. Az Ellenpontokról*; Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2017.

²² Rendőri zaklatások Erdélyben – magyarországi tiltakozás. *Beszélő Összkiadás*, 1981–1984. AB-Beszélő Kiadó, Budapest, 1992. 315.

²³ Tamás Gáspár Miklós levele magyarul a *Tájékoztató* első számában jelent meg. In: CSIZMADIA Ervin: I. m. 252.

²⁴ A megjelent könyv ellen tiltakozásul született KÖPECZI Béla: Történész válasz Erdély múltjáról (*Népszabadság*, 1982. december 19. 7.) illetve HANÁK Péter: A nacionalista történetírás kritikája (In: Uő: *Ragaszkodás az utópiához. Tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1985) című cikke.

²⁵ Az említett találkozó 1982 decemberében zajlott le Bukarestben, ahol Magyarországot Aczél György és Várkonyi Péter képviselte. A feszült légkörű tárgyalások azonban semmilyen előrelépést nem hoztak. A közös közlemény mindössze a nemzetiségek ösztönző szerepét említette. FÖLDES György: I. m. 77.

mozgalom is szerveződhet, hiszen számos magyar családlag is kötődött Erdélyhez. Úgy ítélte, hiába igyekszik az MSZMP visszaszorítani mindenféle nacionalista megnyilvánulást (vagyis a román fél bírálatát) a nyilvánosságban, hiszen nem engedheti meg magának, hogy mások – legfőképpen az ellenzéki csoportok – lépjenek fel a magyar kisebbségek érdekében. Ám Dempsey arra is rámutatott, hogy attól tarthatnak, nem képesek megfékezni a magyar értelmiségiek legutóbbi petíciós hullámát.²⁶ Azt is kifejtette, hogy „a demokratikus ellenzék teoretikus ellenzékből aktív ellenzékké vált”, amelynek kapcsán bemutatta a SZETA tevékenységét is, és hosszasan levezette, hogy az aktivizálódásnak tudja be az olyan aktuális politikai témákkal foglalkozó írásaikat is, mint a határon túli magyarok ügye.²⁷

Március végi cikkében Dempsey más helyzetértékelést adott e kérdésről. A hónap elején még az esetleges társadalmi mozgolódásra hívta fel a figyelmet (amelyben petícióival az ellenzék katalizátor lehet),²⁸ ekkor azonban – bár a társadalmi elégedetlenség megnyilvánulásait reálisnak ítélte – az ellenzéket inkább információterjesztő, nem pedig aktivista/mozgalomszervező csoportként írta le, ami a hatalomra nézve szintén veszélyes lehet. Noha ekkor még nem tért ki részletesen a demokratikus ellenzék szerepére, március végi cikkében már a Rajk-butik bezárását is a határon túli magyarokról írt szamizdat cikkekkal indokolta.²⁹ Victoria Pope amerikai újságírónak a *Wall Street Journal*-ban és a *Boston Globe*-ban megjelent cikkei ennél is tovább mentek.³⁰ Előbbiben kijelentette, hogy a román hatóságok fellépése az *Ellenpontok* szerkesztői ellen a magyar hatóságokat is lépéskényszerbe hozta, de logikája szerint nem Bukarest, hanem Moszkva

²⁶ Judy DEMPSEY: BBC Current Affairs Talks- Problems of Hungarian Minorities, 1983. március 1. HU-OSA 300-40-1.

²⁷ Judy DEMPSEY: Problems of Hungarian Minorities, BBC Current Affairs Talks, 1983. március 1. HU-OSA 300-40-1.

²⁸ Uo.

²⁹ Judy DEMPSEY: BBC East and Central Distribution – Hungary's bookshop raid, 1983. március 31. HU-OSA 300-40-1.

³⁰ Victoria POPE: Hungarians Restive in the East Bloc. *Wall Street Journal*, 1983. február 28. HU-OSA 300-40-1; Victoria POPE: Hungarians in Romania – Test for the Kadar regime. *Boston Globe*, 1983. március 22. HU-OSA 300-40-1.

irányában, feltételezve, hogy a disszidensek elleni akciókat tőlük is elvárja majd a szovjet vezetés. Itt főként az ellenzéki forrásaira hivatkozott. Pope rámutatott, tapasztalhatóak annak jelei, hogy a magyar kormány meg akarja fékezni a kibontakozó polgárjogi mozgalmat. Így november végén váratlanul házkutatásra került sor egy meg nem nevezett ellenzéki lakásán, ahol a hatóságok szamizdatpéldányokat is találtak. Később kiderült, hogy a razzia egybeesett romániai és csehszlovákiai magyar aktivisták letartóztatásával, akik szintén a szovjet blokkban élő magyarok jogaiért álltak ki. Az ellenzéki vezetők szerint a rendőrség ezzel azt akarta elérni, hogy a szomszédos országok ellenzéki csoportjai megszakítsák egymással a kapcsolatot. A novemberi dátum kapcsán az újságíró vélhetően tévedett. Jelen tudásunk szerint a házkutatások 1982 decemberében történtek: 14-én Rajk Lászlónál, Demszky Gábornál, Nagy Jenőnél, Sulyok Miklósnál, Nagy Bálintnál, Buda Gézánál és Csorba István színésznél tartottak razziát. Rajk, Nagy és Demszky lakásán nagy mennyiségben foglalták le az AB Kiadó kiadványait, valamint a *Beszélő* 4. számát. December 21-én ismét házkutatást tartottak Rajk Lászlónál, amelynek során a butik áruinak egy jó részét lefoglalták.³¹

Pope következtetései ugyanakkor, ha nem is a téves novemberi letartóztatásokra, de a korábbi, 1982. nyári ellenzék elleni retorziókra helytállóak lehetnek. Mint arra Csizmadia Ervin rámutatott, „nem lehet a véletlen műve, hogy az itthoni ellenzék elleni összehangolt rendőri akció egy nappal Duray Miklós 1982. június 3-i pozsonyi zaklatása (házkutatással egybekötött lefoglalások) után került sor”. Ezután került sor a már idézett kövétesekre Kőszeg Ferenc, Nagy Jenő és Kis János ellen, utóbbi elgáncsolták az utcán, és antiszemita megjegyzésekkel is illették.³²

A Pope által megkérdozett, magyar kormányhoz közel álló „politológusok” szerint a vezetésben félhettek egy, a Szolidaritáshoz

³¹ Az V. Kerület Tanácsának Végrehajtó Bizottsága határozata karhatalmi végrehajtás elrendeléséről, 1983. január 17. Közli: KRAHULCSÁN Zsolt: „Ellenséges, ellenzéki csoportosulás.” Dokumentumok a Galamb utcai butikról. *Beszélő*, 2001/12. 74.

³² CSIZMADIA Ervin: I. m. 230.

hasonló mozgalom kialakulásától is, amelynek gyújtópontját a határon túli magyarok ügye generálhatja a magyar társadalomban. Úgy érvelt, az is a Kreml nemtetszését válthatja ki, ha a magyar pártvezetés túl nagy figyelmet fordít a nemzetiségi elmentékre, mivel a Szovjetunióban szintén egyre nyilvánvalóbbá váltak az etnikai konfliktusok, azon belül is a csecsenföldi zavargások.³³ Pope hosszasan taglalta az erdélyi magyarság helyzetét, amelynek tematizálása, mint írja, megtörheti a csendet az 1945 után elfojtott etnikai viták terén.³⁴

A *Boston Globe*-ban publikált cikkében tovább erősítette ezt az elméletet. Ebben a cikkben – ismét csak név nélkül megszólaló – magyar politológusok véleményét idézi, akik szerint akár erőszakos tüntetések is kitörhettek a kisebbségi kérdésben, ami a magyar ellenzéket erősíthette.³⁵ Pope megemlíti a cikkben a hetvenegy értelmiségi által aláírt, az Elnöki Tanácsnak címzett levelet, amelyben arra kérték a tagokat, hogy járjanak közben az erdélyi magyarság kisebbségi jogaiért.³⁶ Az újságíró hangsúlyozta, hogy ez a magyar kormányt nehéz helyzetbe hozta, mert nyíltan nem emelheti fel a szavát a határon túli magyarokért, miközben a kormányhoz közeli források szerint nagyon is érzékelik ennek a társadalmi veszélyét. Ezt követően idézett egy Erdélyből nem sokkal korábban áttelepült magyar nemzetiségű aktivistát,³⁷ aki egy hivatalos ülést említett, amelyen részt vett, de a kommunista párt vezetői kételyeiket fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy a problémát meg lehetne oldani. „Ami érthető – tette hozzá, majd így folytatta: –, attól tartok, hogy a probléma súlyosbodni fog és militáns irányt vesz. A magyar nép még nálam is szenvedélyesebb és keserűbb. [...] Csak idő kérdése, hogy terroristikus megnyilvánulásokat lássunk ennek kapcsán. Nem

³³ Victoria POPE: Hungarians Restive. I. m. 1983. február 28. HU-OSA 300-40-1.

³⁴ Uo.

³⁵ Victoria POPE: Hungarians in Romania – Test for the Kadar regime. *Boston Globe*, 1983. március 22.

³⁶ A szolidaritási nyilatkozatot hetvenegy értelmiségi írta alá, ami jóval kevesebb volt, mint az 1979-es Charta aláíróinak száma. CSIZMADIA Ervin: I. m. 236.

³⁷ Az említett személyt nem sikerült eddig beazonosítani.

szabad megvárunk, míg ez bekövetkezik.”³⁸ A cikk röviden idézte Rajk Lászlót is, aki szintén úgy vélekedett, hogy a határon túli magyarok ügye egy komoly nemzetegyesítő erővé válhat, majd Pope így kötötte össze az etnikai kérdést a butikkal szembeni akcióval:

„Úgy vélem, ez az egyetlen kérdés, amely képes egyesíteni a magyarokat” – mondja Rajk László, a 30 éves ellenzéki vezető. Tavaly novemberben a rendőrség rajtaütött Rajk lakásán, amely a budapesti ellenzékiek találkozóhelye volt. A rajtaütés váratlanul érte az ellenzéki közösséget, mivel a biztonsági erők addig türelmet tanúsítottak velük szemben és meglehetősen szabadon engedték őket működni. Később kiderült, hogy a rajtaütés egybeesett a romániai és csehszlovákiai magyar aktivisták letartóztatásával, akik – a budapestihez hasonlóan – az ezekben az országokban élő magyarok jogait védtek.³⁹

A határon túli magyarokkal foglalkozó cikkekre hívták fel a figyelmet az UPI riportjai is,⁴⁰ igaz, áprilisban még csak lehetséges magyarázatként adták elő, hogy a butik bezárását a határon túli magyarokról írt cikkek váltották volna ki. Ez a Reuters riportjában is megjelenik, ám szintén csak mint egyik lehetséges ok.⁴¹

John Kifner a *The New York Times*ban megjelent írásában viszont közvetlen kapcsolatot látott a két esemény között. Kifner – nyugati kollégáihoz hasonlóan – név nélkül szólaltatott meg egy nyugati diplomatát, aki egyértelműen azzal magyarázta a hatalom retorzióját, hogy az ellenzék elkezdett beszélni a határon túli – romániai és csehszlovákiai – magyarság helyzetéről, ami sokak számára elsőrendű nemzeti ügy. A nyelvgyakorlást, templomhasználatot és az anyanyelvi oktatást súlyosan korlátozó intézkedésekről beszámoló számszerű cikkek pedig nemcsak fokozzák a feszültséget Magyarország és Románia között, hanem

³⁸ Victorai POPE: Hungarians in Romania. I. m.

³⁹ Uo. A szerző fordítása.

⁴⁰ Ruth Ellen GRUBER: I. m.

⁴¹ Reuters: Reuter Feature on Dissent in Hungary. 1983. március 18. HUSA 300-40-1.

a nemzeti érzések felszításával – húzta alá Kifner – a magyarországi disszidenseket erősítik.⁴²

A nacionalizmus megjelenésére és egyesítő erejére hívta fel a figyelmet Jeri Laber, a helsinki záróokmány betartását ellenőrző civil szervezet, a Helsinki Watch igazgatója. Laber szerint az ellenzék a határon túli magyarok sérelmeivel népszerű témát karolt fel, sok magyar állampolgárnak élt rokona Erdélyben, így a kérdés nemcsak szélesebb tömegeket érint, hanem jelentős felháborodást is kelthet.⁴³

Mint látjuk, több nyugati újságíró is alapvetően külpolitikai okokat keresett az ellenzékkel szembeni fellépések mögött, és e keretben értelmezte a budapesti zaklatásokat, illetve az addigi kádári politika esetleges irányváltását. A fenti cikkekben az ellenzék e samizdatban megjelenő írásai révén potensebb és a hatalomra nézve sokkal veszélyesebb politikai szereplőként jelent meg, igaz, az adott helyzetből a szerzők különböző következtetéseket vontak le.

A riporterek, akik láthatóan személyes kapcsolatban álltak a demokratikus ellenzék prominens figuráival, nagyban támaszkodtak az általuk elmondott információkra, igaz, interjúalanyai kilétét csak Victoria Pope fedte fel. Dempsey cikkei összefoglaló és elemző jellegűek voltak, mivel – ahogy a BBC Word Service-nél őt váltó Pártos Gábor elmondta – a BBC hírszolgálat is az ő anyagaira támaszkodott. A kelet-európai elemzéseiben 1987-ig csak magyar lapokból és samizdat kiadványokból tájékozódó Pártossal ellentétben a korábban bécsi tudósító Dempsey rendszeresen találkozott ellenzéki szereplőkkel.⁴⁴

Míg Dempsey elemzései egyértelműen politikai aktorként kezelték a magyar demokratikus ellenzékét, a UPI, a Reuters és a *The New York Times* írásaiban ez nem volt egyértelmű. E repor-

⁴² John KIFNER: Hungary Cracks Down on Dissident Groups. *New York Times*, 1983. november 21. HU-OSA 300-40-1.

⁴³ Jeri LABER: Suddenly, Hungary Policed the Samizdat Boutique. *New York Times*, 1983. május 20. HU-OSA 300-40-1.

⁴⁴ Dempsey Bécsből a *Financial Times*, az *Irish Times* és a *The Economist* is rendszeresen ellátta Közép- és Kelet-Európáról szóló anyagokkal. – A szerző interjúja Pártos Gáborral, a BBC Word Service egykori elemzőjével (2025. november). A szerző tulajdonában.

tokban az ellenzékiek mellett mások – kormánytisztviselők, párttagok, párthoz közeli értelmiségiek, valamint a Magyarországon szolgálatot teljesítő nyugati diplomaták – is megszólaltak, s nyilatkozataik árnyalták az ellenzék erejéről alkotott képet. A tavábbiakban ezeket – a nyugati beszámolóban feltűnő hangokat – értelmezem.

Pártállami és állampárti megszólalók az angolszász sajtóban

Az UPI riportjában megszólaló „idős párfunkcionárius” szerint a hatalom csak kijelölte azokat határokat, ameddig az ellenzék elmehet, ám Haraszti Miklóssal ellentétben cáfolta, hogy a vezetés föld alá akarná szorítani őket, sőt azt hangoztatta, hogy az MSZMP nyitott a „konstruktív vitára”, az ellenzék jobbító javaslataira, konkrét példaként a „kisvállalkozások [small businesses] politikai képviseletét” említve, amely elmondása szerint a Központi Bizottságban is felvetődött.⁴⁵ Mint fogalmazott, a párt nem egy földalatti mozgalomba akarja szorítani kritikusait, hanem közelebb próbálja hozni őket saját nézőpontjához, és rávenni őket arra, hogy részt vegyenek a konstruktív kritikában. Szerinte csupán „egy nyugati illúzió azt gondolni, hogy pusztán azért, mert a magyar hatóságok eltűrik a szamizdatot, nálunk [azaz Magyarországon] liberalizmus van”. Sőt azt is kétségbe vonta, hogy a szamizdat annyira egyedi, a magyarországi nyilvánosságtól teljesen különböző volna. Szerinte „az ellenzék ideológiai befolyása több százezer legális kiadványban van jelen, amelyekben szinte minden nézet olvasható”. Ezzel a funkcionárius két dolgot próbált megerősíteni az újságírónak. Egyfelől azt, hogy a demokratikus ellenzék világnézetileg nem helyezkedik messze a szocializmus ideológiájától, másrészt azt, hogy a sza-

⁴⁵ Ruth Ellen GRUBER: I. m. – Tegyük hozzá, épp a gazdaság területe volt az, ahol a demokratikus ellenzék sem köteleződött el egyértelműen a piaci kapitalizmus mellett, és az MSZMP holdudvarában maradó reformközgazdászok sem a nyílt piaci megoldásokat hirdették, hanem „a terv és a piac különböző kombinációinak kidolgozására törekedtek”. BOZÓKI András: *Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2019. 131.

mizdatban megjelenő kritikus kérdések, (mint akár az említett kisvállalkozások politikai képviselte) a pártban és azon keresztül a pártállami nyilvánosságban is helyet kap. Azaz ezzel úgy mutatta, hogy az MSZMP igenis nyitott a kritikára, és foglalkozik is az országon belüli problémákkal, nem az ellenzékiek azok, akik ezt egyedül megfogalmazzák. A kijelentéssel így némileg a hazai pártállami sajtó jelentőségét is megemelte.⁴⁶

Ezt a narratívát erősítette a Reutersnek⁴⁷ nyilatkozó párthoz közeli forrás is, aki szerint bár a kormányzat teret enged az alternatív hangoknak, a párt vezető erejét nem lehet megkérdőjelezni: „Bármilyen kritikát szívesen fogadunk, ha az konstruktív, és nem kommunistáktól érkezik, amennyiben a Kommunista Párt vezető szerepe sértetlen marad.” Ám a cikkben név nélkül nyilatkozó disszidensek szerint pont hogy ez zárta ki a valós szabadság lehetőségét. Az ellenzék szamizdat publikációit pedig kifejezetten ártalmasnak minősítette, hiszen azzal, hogy az ellenzék folyamatosan negatív jelenségeket állít a középpontba, a magyar állam nehezen megszerzett nyugati piacait sérti, nehezíti a hitelhez jutást, sőt akár amerikai szankciókat is kockáztat. Ezt erősíti meg utólag az akkor pénzügyminiszter-helyettesként dolgozó Medgyessy Péter, aki úgy emlékezett, a Pénzügyminisztériumban igencsak negatív véleménnyel voltak a demokratikus ellenzékéről, akik szerinte etikátlanul, külföldön gyalázták a magyar kormányt.⁴⁸

R. W. Apple Jr., a *The New York Times* tudósítója Sugár András neves televíziós újságírót szólaltatta meg, aki megkérdőjelezte a magyar ellenzék hitelességét, s úgy minősítette őket, mint akik – szemben a szovjet blokk más országainak ellenzéki csoportjaival

⁴⁶ A magyarországi első nyilvánosság viszonylagos nyitottsága a *Beszélő* alapításáról szóló vitán is felmerült. Kőszeg Ferenc például ott azzal érvelt, hogy a magyarországi folyóiratokban (mint a *Kortárs* vagy a *Valóság*) számos téma megjelenhet, ami csökkenti a szamizdat lehetőségeit. KŐSZEG Ferenc: *K. története*. Magvető Kiadó, Budapest, 2009. – A *Beszélő* ezért kifejezetten azokra a témákra összpontosított, amelyek az első nyilvánosságban tabunak számítottak (határon túli magyarok helyzete, a szegénység, az 1956-os forradalom emlékezete stb.) Lásd: Lapunk élé. *Beszélő*, 1981/1. 1–5.

⁴⁷ Reuters, Reuter Feature... I. m.

⁴⁸ Interjú Meggyesi Péterrel. *Partizán*, 2024. november 1. Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=bDUIAG8AZ-0> (Letöltve: 2026. 03. 24.)

– elsősorban hírnévre vágnak. A demokratikus ellenzék számos tagjának akadémiai karrierjére utalva, amelynek ellenzéki aktivitásuk miatt maguk vetettek véget, úgy fogalmazott, hogy tevékenységük öncélú és gyakran egyfajta sértettség motiválja. Holott, mint megállapította, „az ellenzékiek a rendszer vezetéséhez képest a folyó túlsó partján vannak, mégis ugyanabban a folyóban vannak benne”, és aláhúzta, hogy a hazai értelmiség széles megszólalási lehetőséggel rendelkezik.⁴⁹

A fenti cikk párttagokat és értelmiségieket is megszólaltatott. Az ellenzék tagjait következetlennek minősítette, akik mártírrá akarnak válni, de kijelentette, hogy „volt már elég mártírunk a történelem során”, és a párt sem akarja azzá tenni őket, világossá téve, hogy nem tekinti őket a nemzet hiteles képviselőinek. Egy szintén név nélkül nyilatkozó – az ellenzékkel saját elmondása szerint kapcsolatot nem tartó – értelmiségi viszont fontos eredménynek nevezte a szamizdat létrejöttét, mivel az kikényszeríti, hogy az államhatalom rugalmasabbá váljon.⁵⁰

Az UPI riportjai egészen másfajta veszélyekről beszéltek az ellenzéki cikkek kapcsán. Az ott megszólaló forrás arra hívta fel a figyelmet, hogy az ellenzék előbb vagy utóbb azt fogja elérni, hogy a párton belül a keményvonalas szárny megerősödik, ami a saját szempontjából szintén káros lehet, mert az ellenük való intézkedések a reformfolyamatokat is megakaszthatják.⁵¹

Mint láthatjuk, a párthoz közeli megszólalók többször is utaltak az MSZMP-n belüli erőviszonyokra. Egyikük a *Christian Science Monitor* újságírójának a Rajk-butik bezárását is ebből az aspektusból értelmezte, úgy interpretálva e bonyolult játszámakat, hogy a butik bezárásával a keményvonalasoknak kedveztek, ennek következtében azonban több eséllyel fogadhatnak el további gazdasági reformokat.⁵²

⁴⁹ R. W. APPLE JR.: I. m. HU-OSA 300-40-1.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Ruth Ellen GRUBER: I. m. „Másfelől – mondta az egyik magas rangú tisztviselő – »egy nagyszabású kampány az ellenzék ellen a saját érdekeink ellen hatna, mert a dogmatikusok kerülnének fölénybe, és ezzel vége lenne a reformoknak.« A szerző fordítása.

⁵² Eric BOURNE: I. m.

A párthoz, illetve kormányhoz közeli források nyilatkozatai természetesen nem mondtak ellent a hivatalos álláspontnak. Ezek kapcsán csaknem minden nyugati újságíró utalt Rényi Péter fenyegető cikkére, de többen idézték Horváth István belügyminiszter december végi beszédét is. Mind Rényi, mind Horváth – a Központi Bizottság álláspontjához hasonlóan – különbséget tett „másként gondolkodók” és „ellenséges elemek” között.⁵³ Ezzel együtt a pártközeli megszólalók – bár igyekeztek szépíteni a magyar kormányt a Rajk-butik bezárásában játszott szerepét – nem használtak dehonesztáló kifejezéseket az ellenzékkel szemben, sőt egyes 1982-es megszólalásokhoz képest olykor meglepően pozitívan nyilatkoztak róla. Ez összhangban állt azokkal a hivatalos törekvésekkel, amelyek nem akarták a magyar vezetés nyugati presztízsét kockára tenni az ellenzékkel szembeni agresszív fellépéssel és retorikával. Dan Fischer 1982-es riportja még egy olyan, a butikba látogató párttagot is bemutatott, aki az újságírónak azt állította, azért ment el oda, hogy megismerje az ellenzéki gondolatokat, és olyan témákat keressen, amelyekben együtt tudnának működni.⁵⁴ Ez a jelenet azonban egy kivételes példa lehetett, más hasonló esetekről nem számoltak be a nyugati újságírók.

Az újságírók ugyanakkor nemcsak párttagokkal, kormányzati munkára rálátó forrásokkal beszéltek, hanem értelmiségiekkel, akadémikusokkal is, akiket kevésbé kötött a pártfegyelem, s feltételezhetjük, hogy véleményüket őszintebben felvállalhatták. Egyikük meg is jegyezte, hogy a szamizdat butik bezárásával csorbult a magyarországi tudományos szabadság. Miközben 1983-ban egyes értelmiségiek arra hívták fel a nyugati tudósító figyelmét, hogy az ellenzék potenciális veszélyt jelenthet a hatalomra, az e csoportba sorolható megszólalók úgy ítélték, hogy a kisebbségek ügyében a magyar kormányzat mozgásteret szűk, ezért is kerülik e kérdéskör nyilvános tárgyalását, de egyúttal az a Kreml érdekeit sem szolgálná. Így ők az ellenzékkel szembeni fellépés kapcsán az Andropovnak való megfelelést és a gazdasá-

⁵³ RÉNYI Péter: Nem babra megy a játék. *Népszabadság*, 1982. december 11.

⁵⁴ DAN FISCHER: Dissidents enjoy limited freedom. *International Herald Tribune*, 1982. november 26. HU-OSA 300-40-1.

gi tényezőket is fontos motívumként említették, míg az ellenzék tagjai azt a hatalmi megfontolást is fontosnak tartották, hogy elvágják a kapcsolatot a három ország disszidens mozgalmai között.

A nyugati diplomaták nyilatkozatai és a budapesti brit nagykövetség jelentései

A pártközeli forrásokhoz hasonlóan a megszólaltatott nyugati diplomaták sem nyilatkoztak egységesen, ám bizonyos tendenciákat azonosíthatunk.

R. W. Apple Jr. még arról írt 1982 októberében a *The New York Times*-ban, hogy többen „inkonzisztensnek” minősítették az ellenzéki tevékenységet.⁵⁵ A UPI-nak nyilatkozók arra mutattak rá, hogy a magyar ellenzéknek még a diákság, az egyetemisták körében sincs jelentős tömegbázisa – noha a riporter azzal a jelenettel kezdte riportját, amelyben Rajk László az ELTE tőzsomzédságában lévő Rajk-butikból éppen egy egyetemistát küld haza.⁵⁶ A riportban Rajk a razzia utáni csaknem üres butikban panaszodik a megcsappant árukészletre, amikor megérkeznek az egyetemisták. Rajk azonban, attól tartva, hogy a rendőrség ismét megjelenhet, inkább hazaküldi a fiatalokat, hogy ne essen bajuk.

A diplomatáknak természetesen tekintettel kellett lenniük arra, hogy a kádári vezetéssel a kormányaik általában korrekt partnerséget alakítottak ki, ezért gyakran Magyarország különbözőségét emelték ki a szovjet blokk más országaival való összehasonlításban, hozzátéve, hogy emiatt a disszidensek helyzete is kedvezőbb volt. A Reuters riportjában megszólaló diplomaták is ebből indultak ki, hozzátéve, hogy a hatalom a butik bezárásával jelölte ki az ellenzék határait, ugyanakkor nem várnak további retorziókat. Egyikük arra is emlékeztetett, hogy a Rajkkal szembeni eljárások – így az 1982 decemberi házkutatások – jóval eny-

⁵⁵ R. W. APPLE Jr.: I. m.

⁵⁶ Ruth Ellen GRUBER: I. m.

hébbek voltak, mint ahogy más kelet-európai országokban kezelték az ellenzéki csoportokat. Ezzel szintén a butik bezárásának súlyát kisebbitették. Az UPI riportjában megszólaló két nyugati diplomata is valószínűtlennek tartotta, hogy az ügynek komoly folytatása legyen. Egyikük azt húzta alá, hogy szerint az akció csak a *Beszélő* szerkesztőire korlátozódott, mások aligha válnak célpontokká, és nem várhatóak ellenzéki perek Magyarországon. Másikuk is azt hangsúlyozta, hogy a hatalom minden bizonnyal csak a „túl nagy nyilvánosságot szerző” butiktól akart megszabadulni. Együttal kiemelték, hogy itt a szamizdattal szembeni akciók ellenére kelet-európai összevetésben továbbra is kedvezőbb az emberi jogok helyzete.⁵⁷ Az újságírókhoz hasonlóan a nyugati diplomaták is előszeretettel használták a „liberális” jelzőt a Kádár-rezsim politikai gyakorlatának jellemzésére.

1983 második felére azonban a folytatódó házkutatások következtében módosulhatott a brit diplomaták álláspontja. John Kifner a *The New York Times*ban megjelent cikkében az egyik diplomata úgy fogalmazott, hogy a Rajk-butik bezárásáig a magyar pártvezetés „függőnként használta” az ellenzéket, amellyel hosszú ideig sikeresen takarta el a jogsértéseket, és erősítette fel a saját maga liberális sajtóképét Nyugaton. Ám amióta rendszeresen publikálnak a határon túli magyarok helyzetéről, veszélyesebbé váltak a hatalomra, mert egy számukra rendkívül kellemetlen témára irányítják a figyelmet.

A budapesti brit nagykövetségnek a londoni National Archivesban található iratanyaga alapján ma már tudhatjuk, hogy a nyugati diplomaták és újságírók között rendszeres kapcsolat volt, amit több tényező is indokolt. A Budapestre érkező tudósítóknak minden bizonnyal hasznos volt egy helyismerettel bíró szakember, arról nem is beszélve, hogy a nemzetközi újságíró-igazolások és -vízumok elfogadása ügyében is kapcsolatba kerültek.⁵⁸ A budapesti brit nagykövetség munkatársai rendszeresen olvasták és szemlézték a magyar fővárosból leadott sajtó-

⁵⁷ Reuters, Reuters feature. I. m.

⁵⁸ Szulecki pedig megemlíti, hogy az újságírók gyakran a disszidensek írásainak Nyugatra juttatásában is szerepet játszottak. Kapcer SZULECKI: I. m. Lásd a *Transnational Circulation: Samizdat. Tamizdat, Radio* című alfejezetet.

anyagokat. Nick Thorpe, a BBC 1983 óta Magyarországon élő külsős (szabadúszó) tudósítója úgy emlékezett, ő maga is gyakran találkozott a brit követség egyes munkatársaival.⁵⁹

A diplomaták az ellenzéki csoportok tagjaival is rendszeresen beszélgettek, főképp a demokratikus ellenzék tagjaival, a legszorosabb kapcsolatot Haraszti Miklóssal ápolták. Ez az együttműködés azonban a sajtónak adott nyilatkozataikban nem feltétlenül tükröződött. A személyes szimpátiák nem írhatták felül a kétoldalú kapcsolatok logikáját, amit a pártállami vezetéssel fenntartott korrekt viszony határozott meg, bár az 1970-es évek végén leköszönő brit nagykövet – a helsinki záróokmány és a Charta '77 akciói nyomán – már amellett érvelt, hogy a nyugati emigráns politikusok helyett a szovjet blokk országaiban élő ellenzékiekkel való kapcsolattartásra érdemes helyezni a hangsúlyt.⁶⁰ A tartózkodást mégis jól példázza a David H. Colvin követségi munkatárs által elmondott eset, miszerint Leonard Vincent Appleyard budapesti brit nagykövet kezdetben óvakodott a demokratikus ellenzékkel való kapcsolatépítéstől, amelynek hasznáról végül Colvin győzte meg. Elmondása szerint úgy érvelt, hogy a demokratikus ellenzék vezető személyiségeinek – így Tamás Gáspár Miklósnak és Kis Jánosnak – a gondolatait feltétlenül ismerniük kell ahhoz, hogy átfogóbb képet alkothassanak Magyarországról.⁶¹

Haraszti Miklós visszaemlékezései szerint⁶² az 1980-as évek elején alakított ki mély barátságot az angol diplomatával, John Birchsel, akivel 1983 januárjában vették fel a kapcsolatot. Először január 5-i találkozójukon említette azt a véleményét, hogy a butik elleni razziák mögött a *Beszélő* határon túli ma-

⁵⁹ Kutatói interjú Nick Thorpe-pal, 2022.

⁶⁰ TÖRÖK Gábor: I. m. 54–55.

⁶¹ Életútinterjú David H. Colvinnal. British Diplomatic Oral History Programme, 2017–2018. Churchill Archives Center, 26–27. Forrás: <https://oa.churchillarchives.libnova.com/view/1465>. A hatalommal szembeni kritikus értelmiséggel – mint a Jeszenszky házaspárral – való kapcsolattartásra természetesen a korábbi évtizedekből is volt példa. A szerző interjúja Jeszenszky Gézával (2025. szeptember). A szerző tulajdonában. Jeszenszky Géza a hatvanas években John Gordon diplomatával volt közeli barátságban.

⁶² A szerző interjúja Haraszti Miklóssal (2022. november). A szerző tulajdonában.

gyarokat ért jogsértésekről szóló cikkei is állhatnak. Birch ezt ekkor nem érezte elég erős érvenek, helyette Korom Mihály szilveszteri interjút szemlélte Londonnak, amelyben a KB-titkár Berecz Jánoshoz és Aczél Györgyhoz hasonlóan arról értekezett, hogy különbséget kell tenni azok között, akik a szocializmust pozitív kritikával kívánják elősegíteni és azon ellenséges elemek között, akik nyíltan a rendszer ellen dolgoznak.⁶³ Birch szerint ezzel a vezetés határozottabb ideológiai megkülönböztetésre készül, amely nemcsak a további ellenzéki razziáknak lehet az előjele, hanem egyben a kritikus értelmiségnek szóló üzenet is. A magyar kultúrpolitika sajátosságait a diplomata és az újságírók is számontartották, az általam áttekintett tudósítások szinte minden esetben utaltak az értelmiség keretek közé szorított, de a szovjet blokk más államaiban elfogadottnál nyíltabb lehetőségeire.⁶⁴

Január 17-i találkozójukon Haraszti egy, az erdélyi értelmiséggel szembeni bánásmódot bemutató dokumentumot adott át Birchnek – elképzelhető, hogy utóbbi kérésére, egyúttal azért, hogy a korábbi jelentésben a Rajk-butik ellen zajló házkutatások és a *Beszélő*ben az erdélyi magyarokról megjelent cikkek közötti összefüggés kapcsán szkeptikusnak mutakozó Birchöt meggyőzze. Az ominózus dokumentum feltehetően az *Ellenpontok* szerkesztőségének Memoranduma lehetett. Ehhez megjegyzésként Birch hozzáfűzte, hogy az ellenzék elleni retorziók egyfelől „reménykeltőek, mert mint fogalmazott ez annak a jele, hogy a párt nem ignorálhatja a szamizdatban megjelent problémákat”, másfelől aggasztóak is, mivel hamar tönkretelhetik őket. Haraszti az ellenzék helyzetéről is beszámolt Birchnek. A Rajk-butik ekkor már hivatalosan is bezárt, azonban a hatóságok megakadályozták Rajkot a bolt átköltöztetésében. Mint felidézte, Rajk egy teherautót bérelt ki erre a célra, amely azonban az adott napon

⁶³ Belpolitikai életünk kiegyensúlyozott, a néphatalom szilárd. Korom Mihály nyilatkozata. *Magyar Hírlap*, 1982. december 31.

⁶⁴ John Birch levele a Kül- és Nemzetközösségi Minisztériumnak (1983. január 5.) The National Archives London (továbbiakban UK-NAL), FCO 28/5507 British Embassy Budapest, „Moves Against the Opposition in Hungary”, 5 January 1983, FCO file ENH 015/1.

nem állt rendelkezésre. Ezzel párhuzamosan az ellenzék tagjait beidézték a rendőrkapitányságra, és a kihallgatás során meg is fenyegették őket. Haraszti szerint mindezzel izolálni szerették volna az ellenzék kemény magját a halkabb és csendesebb támogatóitól, amely lépés Birch szerint összefügghetett az akkoriban megrendezett agitprop konferenciával,⁶⁵ amelyen először vitattak meg olyan – addig csak szamizdat kiadványokban tárgyalt – ügyeket, mint a határon túli magyarok és a nyugdíjasok helyzete.⁶⁶

A február 1-jei és 2-i jelentéseket már a nagykövetség másik munkatársa, Normann J. Cameron írta. Utóbbiban Haraszti Miklós magyarázatának valószínűségét járta körbe. Noha Cameron szerint logikusnak tűnhet, hogy azzal, hogy Románia fellépett a szamizdatkészítőkkel szemben, Magyarország is lépéskényszerbe került, ám nem elég meggyőző. Magyarországon ugyanis, mint rámutatott, a hivatalosan cenzúrázott írásokban (angolul: officially sanctioned publications) már eddig is lehetett beszélni a témáról, ráadásul, ahogyan arra a KB Külügyi Osztályának⁶⁷ egy meg nem nevezett fiatal tagja egy háttérbeszélgetés során felhívta a figyelmet, a fiatal írók⁶⁸ egy találkozót

⁶⁵ Az MSZMP 1982 végén és 1983 elején tartott agitációs és propagandapolitikai tanácskozásain a pártvezetés az ellenzéki kezdeményezések, a szamizdat és a nemzeti kérdés előtérbe kerülését a rendszer ideológiai kihívásaként értékelte. A résztvevők mellett érveltek, hogy a nyílt represszió helyett elsősorban politikai és ideológiai eszközökkel kell fellépni az „ellenzékieskedő” csoportokkal szemben, miközben a sajtóban és a kulturális életben erősíteni kell a párt befolyását. A tanácskozások különös figyelmet szenteltek a nacionalizmus kérdésének és annak, hogy a határon túli magyarság ügye ne váljon az ellenzéki politizálás központi témájává. TAKÁCS Róbert: *Politikai újságírás a Kádárkorban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. Különösen az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1982–1983-as tevékenységét tárgyaló részek.

⁶⁶ John Birch levele a Kül- és Nemzetközösségi Minisztériumnak (1983. január 17.) UK-NAL, FCO 28/5507; J. A. Birch, „Hungary: The Opposition”, British Embassy Budapest, 17 January 1983, FCO file ENH 015/1.

⁶⁷ Az MSZMP Központi Bizottsága (KB) Külügyi Osztálya a Kádár-korszakban a pártállam külpolitikájának irányításáért felelős legfontosabb szerv volt. Vezetői (osztályvezetők) a pártelit részét képezték. 1983-ban Szűrös Mátyás vezette.

⁶⁸ Ez feltehetően József Attila Kör egyik találkozója lehetett. Mindazonáltal Kádár Jánosnak már egy 1968-as írószövetségi találkozásán szóba került a határon túli magyarság helyzete. Földes György szerint: „Az ország első emberének ebben a »zárt« körben a nacionalizmus és hazafiság kérdéskörében válaszolnia

szerveztek, amelynek témája Ceaușescu leninista megközelítése volt a kisebbséggel kapcsolatban.

A Külügyi Osztály munkatársának elmondása szerint a magyar kormány megpróbál kapcsolatban maradni a román hatóságokkal, és különösen aggódik a magyarok helyzete miatt, főképp most, hogy az ottani magyaroknak egyre rosszabbak az életkörülményei.⁶⁹

A február 1-jei jelentés alapján a Galamb utcai Rajk-butik megszűntetésekor négy embert vittek be kihallgatásra, de egyiküket sem tartották bent sokáig. Cameron megjegyezte, hogy korábban is legfeljebb két és fél óráig tartott egy-egy kihallgatás. Cameron szerint mindez annak volt a jele, hogy a Rajk név – Rajk László apja az 1949-ben koholt vádak alapján kivégzett, 1956-ban rehabilitált külügyminiszter, anyja pedig a szintén letartóztatott Rajk Júlia volt – még mindig bizonyos „védelmet” jelentett.⁷⁰ Eszerint a diplomata is tisztában lehetett a Rajk család helyzetével és Rajk László „védett” státuszával.

Cameron szerint a Rajk név miatt a hatóságok változatos megoldásokat kerestek az ellenzék ellen. Utóbbi közé sorolta a kevésbé aktív támogatók leválasztását a „keményvonalas” ellenzékiekről. A brit diplomata hangsúlyozta, hogy az ellenzék a

kellett a határon túli magyarok helyzetét firtató kérdésre is.” Kádár válasza: „Nehogy azt higgyék, hogy mi rosszabb hazafiak vagyunk, mint mások...” Majd arról beszélt, hogy a magyar vezetés szerinte mindent megtesz a kisebbségi magyarok érdekében, ugyanakkor nyilvános konfliktust nem szabad gerjeszteni Romániával, mert annak az erdélyi magyarok innák meg a levét. Azt is hangsúlyozta, hogy a román fél az ilyen fellépést államellenes támadásnak tekintené. FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 106.

⁶⁹ Uo. UK-NAL, FCO 28/5507; N. J. M. Cameron, „Hungarian Minorities Abroad: A Cause of Recent Action Against Dissidents?”, British Embassy Budapest, 2 February 1983, FCO file ENH 015/1.

⁷⁰ Erről Petó Andrea is írt a Rajk Júliáról szóló monográfiájában. 1969-ben, amikor Rajk Lászlót letartóztatták az Ifiparkban, Rajk Júlia megpróbált kapcsolatba lépni Kádárral, aki megüzenté neki, hogy „ebben az országban nem lesz több Rajk-per”. Rajk Júlia évtizedekig egyfajta élő lelkiismerete volt a pártnak, aki kapcsolatrendszerét felhasználva igyekezett egykori ötvenhatosok érdekében is eljárni. Fia szerint párton belüli tekintélyének megőrzését segítette, hogy – számos megkeresés ellenére – sohasem nyilatkozott a nyugati sajtónak. PETÓ Andrea: *Árnyékban. Rajk Júlia élete*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2020; RAJK László: *A tén tágassága (életútinterjú)*. Magvető Kiadó, Budapest, 2019. 40.

szamizdat kiadványaiban egyre politikusabb témákkal jelentkezett, és egy rajtaütéssel a magyar vezetés nemcsak a párton belüli keményvonalasokat elégíthette ki, hanem a blokkon belüli kritikussait is. Egy követségi forrás szerint Aczél György a *The New Hungarian Quarterly* angol nyelvű „országimázs” kiadványt szerkesztő Boldizsár Iván tudtára adta, hogy az NDK-ból és Csehszlovákiából több ideológiai tartalmú kritika érkezik, mint a Szovjetunióból, így feltehetően ez, illetve a Szovjetunióban lezajló vezetőváltás vezethetett a rajtaütéshez. Sőt Cameron azt is megkockáztatta, lehetséges, hogy az akciót nem is a Központi Bizottságból, hanem egyenesen Moszkvából rendelték el. Ugyanakkor a brit diplomata azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy a rosszabb gazdasági helyzet miatt a szamizdatban megjelent témák túljuthatnak az ellenzék köreire. A Csehszlovákiában élő felvidéki magyarok ügyét ugyanakkor az erdélyi helyzethez képest „láthatatlan problémá”-nak nevezte. Egyik (szintén meg nem nevezett) forrásuk arról tájékoztatta őket, hogy a magyar kormány mindenképp el akarja kerülni, hogy „közös fegyvert adjon” Csehszlovákia és Románia kezébe azzal, hogy fellép a határon túli magyarok érdekében. A forrás példaként Duray Miklós ügyét említette meg, akinek esetéről egyedül a szamizdatkészítők írtak.⁷¹

A brit nagykövetség iratai, mint látjuk, megerősítik Csizmadia Ervin elméletét, amelynek ismeretében érdemes olvasni a diplomaták megszólalásait. Noha nem tudjuk biztosan, hogy a névtelenül nyilatkozók közt lehetett-e egyáltalán a brit nagykövetség munkatársa, összevetve a jelentéseiket az újságcikkekkel, ezt nem zárhatjuk ki. Mindazonáltal, tekintve, hogy a nyugati országok hasonló külpolitikai irányt követtek, mint a velük egy szövetségi rendszerben lévő Egyesült Államok (Margaret Thatcher akkori brit miniszterelnök és Ronald Reagan ráadásul hasonló külpolitikai nézeteket vallott) Magyarországgal kapcsolatban, a megszólalók lehettek a francia, a nyugatnémet és az amerikai nagykövetség munkatársai is. 1983-ban ráadásul már zajlott

⁷¹ UK-NAL FCO 28/5507 British Embassy Budapest, „Action Against Dissidents”, 1 February 1983, FCO file ENH 015/1.

Kádár János és Margaret Thatcher 1984-es találkozásának előkészítése, így emiatt sem zárhatjuk ki, hogy a brit követségről is nyilatkoztak az újságíróknak.

Mindent egybevéve azt látjuk, hogy a brit diplomaták nyilvános megszólalásai nem feltétlenül kedveztek a magyar ellenzéknek. A nyugati országoknak a Magyarországgal kialakított pragmatikus kapcsolatai miatt nem volt érdekükben nyilvánosan elítélni az országot.

Összegzés

A bemutatott sajtóanyagok alapján kijelenthetjük, hogy az angolszász sajtó érdeklődését felkeltette a különleges helyzetű, korábban megtűrt szamizdat butik elleni hatósági fellépés. Amit csak fokozott, hogy a razzia egy olyan lakásban történt, amely egy külföldön is ismert névhez volt köthető. Idősebb Rajk László pere és kivégzése minden októberi évfordulón említésre került az 1956-ról szóló megemlékezésekben. Ennek az ismertségnek köszönhetően az 1980-as évek első felében is gyakran csak ifj. Rajk Lászlót szólaltatták meg a demokratikus ellenzék tagjai közül, így lényegében őt mutatva be a magyarországi ellenzék legfajsúlyosabb szereplőjeként, még ha maga Rajk nem is írt a szamizdatba. A brit és amerikai újságírók ugyanakkor tisztában voltak a szamizdatkészítők szerény társadalmi támogatottságával, így egy-egy lelkes újságírót – mint az *Observer* riporterét – leszámítva az ellenzék tevékenységét úgy mutatták be, hogy az nagyrészt kimerül a szamizdatkiadásban és -terjesztésben. A butik bezárását – valamint az ellenzék tagjai elleni korábbi razziákat – angolszász nézőpontból logikusan hidegháborús kontextusba igyekeztek helyezni, és egy szélesebb külpolitikai folyamat lecsapódásaként értelmezték.

1982 és 1983 között a demokratikus ellenzék külföldi megítélése ellentmondásos volt. Kacper Szulecki megállapítását, miszerint a kelet-európai ellenzéki mozgalmakat Nyugaton rendre a Szolidaritáshoz mérték, a nyugati újságírók gondolkodását a lengyel példa határozta meg, a magyarországi ellenzékéről szóló

1982–1983-as sajtóbeszámolók visszaigazolják. A keleti blokkon belül azt az ellenzéki formációt tartották a kommunista hatalomra igazán veszélyesnek, amely jelentős tömegtámogatottsággal rendelkezik. Ezzel együtt rendszeresen hírt adtak a második nyilvánosságba szorult, disszidenssé vált magyarországi értelmiségiek tevékenységéről is.

A butik bezárását fordulópontnak tekinthetjük. Az angolszász nyilvánosságban az ekkor nyílt sajtóvitáig jutó magyar-román viszony felől nézve a magyar ellenzék jelentősége – bár Magyarországon belüli politikai hatásukat továbbra is korlátozotttnak ítélték – felértékelődött. A határon túli magyar kisebbségek helyzetét ugyanis a szovjet blokkban felszínre törő etnikai konfliktusok – Koszovó, szovjet peremvidék – kontextusában értelmezték. A kelet-európai és szovjetunióbeli nacionalizmus feléledésére és – a Szovjetunió integritását is fenyegető – veszélyére akkorra a nyugati társadalomtudósok is felfigyeltek, elegendő Hélène Carrère d'Encausse, vagy Richard Pipes⁷² írásaira utalni, ahogy a nacionalizmust kutató Ernest Geller vagy Benedict Anderson munkái is nagy figyelmet keltettek, ám kelet-európai szerzők művei – mint Konrád György *Antipolitikája*, Adam Michnik *Levelek a börtönből és más esszék* című munkája, valamint, Schöpflin György *Nacionalizmus és politika az európai tapasztalatban* című példatára is – jelentősen árnyalták a vitát. Ezek az értelmezések a térséggel foglalkozó angolszász újságírók számára is fogódzót kínáltak annak megértéséhez, miért változott meg a Kádár-rendszer ellenzékkal szembeni addigi toleranciája, és a kérdést úgy tették fel, hogy a magyar-román viszony további romlása, a magyar kisebbségekkel szembeni erőszakos román politika megingathatja-e az addigi politikai stabilitást, és előidézhethet-e a magyar belpolitikában rendparti elmozdulást.

A brit diplomatákat sokkal inkább ez utóbbi kérdés, az MSZMP-n belüli erőviszonyok alakulása érdekelte, és e keretben keresték a választ a butik bezárására. Így az angolszász sajtóval

⁷² Hélène CARRÈRE D'ENCAUSSE: *Decline of an Empire. The Soviet Socialist Republics in Revolt*. Newsweek Books, New York, 1979; Richard PIPES: *Survival Is Not Enough. Soviet Realities and America's Future*. Simon & Schuster, New York, 1984.

szemben kisebb jelentőséget tulajdonítottak az erdélyi helyzettel foglalkozó számszaki publikációknak. Ugyanakkor az ezekben a hónapokban keletkezett jelentésekben már a magyarországi ellenzék is olyan tényezőként kezdett feltűnni, amelyre a brit diplomáciának oda kell figyelnie. Mindebben a korábbi nagykövet, Richard Parson kapcsolatépítési öröksége is felismerhető. Ugyanakkor Birch és Cameron különböző hangsúlyú jelentései arra is rámutatnak, hogy a nagykövetség munkatársainak eltérő gondolkodásmódja is megfigyelhető az ellenzékkel való kapcsolattartást illetően. A demokratikus ellenzékéről szóló jelentésekben így nagy szerepe volt annak, hogy tagjai a brit követség mely diplomataival ápoltak jó viszonyt, illetve az adott diplomata miképp értelmezte saját szerepét. Szintén érdemes leszögezni, hogy a disszidensekkel szembeni fellépés nem változtatta meg érdemben a kádári vezetésről való véleményüket, és nem tettek javaslatot a külügynek a Magyarországgal szembeni politika átértékelésére. Összességében elmondható tehát, hogy a magyar demokratikus ellenzék a butik bezárása után vált komoly tényezővé a nyugati újságírók és diplomaták szemében.